

هویت شهری قزوین

در دوران صفویه

مؤلف: دکتر شیمه احمد صفاری

انتشارات سایه گستر

۱۳۹۷

سرشناسه	:	احمدصفاری، شیما، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	:	هویت شهری قزوین در دوران صفویه/مؤلف شیما احمدصفاری.
مشخصات نشر	:	قزوین: سایه گستر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	۲۴۸ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۳۷۴-۵۳۸-۴
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	قزوین - تاریخ
موضوع	:	Gazvin (Iran) -- History
موضوع	:	ایران - تاریخ - صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ق.
موضوع	:	Iran -- History -- Safavids, 1502 - 1736
رده بندی کد	:	DSR ۲۱۱۳ ۱۳۹۷ ۳/الف ۷۷/ر
رده بندی یونی.	:	۳۶۲/۹۵۵
شماره کتاب سی ملی	:	۵۲۹۳۴۲۴

انتشارات سایه گستر

www.sayegostar.com

آدرس: قزوین، چهارراه نادری، جنب داروخانه قانون، پلاک ۳۱۰، طبقه ۲، ۰۲۱-۳۲۲۳۵۳۰۸-۲۸

هویت شهری قزوین در دوران صفویه

- مؤلف: دکتر شیما احمدصفاری
- طراح جلد: علیرضا احمدصفاری
- صفحه آرا: انسیه بخارائی
- نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷
- ناشر: سایه گستر
- شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
- قیمت: ۳۰/۰۰۰ تومان
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۷۴-۵۳۸-۴

فهرست مطالب

پیشگفتار	۹
بخش نخست: جغرافیای طبیعی شهر قزوین و مبانی نظری شهر و شهرسازی	
- موقعیت جغرافیایی منطقه قزوین	۱۴
- مبانی نظری شهر و شهرسازی	۲۳
بخش دوم: تاریخ دوره صفویه و بسترهای تاریخی شکل‌گیری شهر قزوین	
- ریشه‌های شکل‌گیری حکومت صفویه	۵۲
- جغرافیای شهری قزوین در صدر اسلام	۹۰
- جایگاه شهری قزوین در متون نوشتاری	۹۲
- راههای قزوین در متون نوشتاری	۱۰۵
- قزوین در سفرنامه سیاحان دوره صفویه	۱۰۹
بخش سوم: تحلیل شهر قزوین در آغاز سده ۱۷ و افول آن در دوره صفویه	
- شکل‌گیری شهر قزوین «بافت اسامی» شهر در آغاز پایتختی	۱۲۸
- وضعیت شهر قزوین در آغاز دوره صفویه	۱۳۲
- تحولات معماری و شهرسازی در دوران صفویه	۱۳۴
- عوامل موثر بر انتقال پایتخت از تبریز به قزوین توسط شاه تهماسب اول	۱۳۹
- اختلاف نظر درباره تاریخ انتقال پایتخت به قزوین	۱۴۸
- اوضاع شهر قزوین در زمان سلطنت شاه تهماسب اول	۱۵۱
- تحلیل بافت شهری قزوین در دوره اوج حکومت صفویه	۱۶۱
- دلایل انتقال پایتخت به اصفهان و وضعیت شهر قزوین در دوره افول صفویه	۱۸۲
- تغییرات بافت شهری قزوین در دوران بعد از صفویه	۱۸۸
- تصاویر	۱۹۷
منابع و مآخذ	۲۳۳

پیشگفتار

ناحیه کوهستانی بهناوری که از غرب به جلگه‌های بین‌النهرین و از شرق به کویر بزرگ ایران محدود می‌شود ایالت جبال نامیده شده و شهرهای بزرگ و مهمی را در برمی‌گیرد. قزوین این سرزمین وسیع و پهناور جایگاه نخستین را در بین شهرهای شمالی ایالت جبال دار می‌باشد و به جهت موقعیت خاص جغرافیایی خود از دوران پیش از اسلام مورد توجه حکومت‌های مختلف بوده است. قرارگیری آن در شاهراه‌های ارتباطی شرق به غرب و شمال جنوب ضامن حیات شهر از دوران پیش از اسلام و تداوم حیات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آن در طی دوران اسلامی بوده است. بنابر روایتی شهر قزوین پیش از اسلام توسط شاپور ذوالاکتاف در راستای ایجاد یک دژ دفاعی در مقابل حاکمان داسان بنا نهاده شد و پس از اسلام نیز این شهر از سال ۲۱۰ ه.ق. به واسطه موقعیت استراتژیک خود مورد توجه خلفا و پادشاهان قرار گرفت و از این تاریخ در واقع روند توسعه و گسترش شهرسازی در شهر قزوین آغاز گردید. عناصری مانند حصار، دژ، مسجد جامع و بناهای متبرکه، در ساختار شهری نشانگر گسترش و توسعه بافت شهر در طی دوران اسلامی است به همین دلیل جایگاه شاخص شهر موجب گردید طی دوره صفویه این شهر به عنوان دومین پایتخت شاخص آنان مورد توجه قرار گیرد، تا آن-

جا که شاه تهماسب شهر را به اوج پیشرفت و آبادانی رساند. علیرغم چنین پیشینه شاخصی از قزوین در طی دوران شاه تهماسب، مطالعات موسع و یکپارچه این اهمیت ژئوپلتیک را نمایان نساخته است. بی‌تردید؛ پرسش‌های مطروحه در خصوص جایگاه قزوین در ناحیه جبال و بازتاب‌های هنری، معماری، سیاسی و اجتماعی آن بر بافت، هویت شهری و کشوری، در طی دوران شاه تهماسب مسأله‌ای است که نیازمند یافتن پاسخی شایان توجه است. زیرا طی دوره صفویه بافت شهر با رنگ‌پذیری از بازتاب‌های سیاسی و اجتماعی تغییر و تحولات گسترده‌ای را پشت سر نهاده است. سده‌ها پس از قزوین در دوره صفویه از اهمیت خاصی برخوردار بوده است چرا که این شهر در سال ۹۶۰ ق. توسط شاه تهماسب به عنوان پایتخت برگزیده و بناهای یادمانی بسیاری در این شهر ساخته شده است. انتخاب این شهر به عنوان پایتخت دارای علل گوناگونی می‌باشد که از آن جمله می‌توان به دلایل سیاسی، نظامی، اقتصادی، موقعیت طبیعی و همچنین مآثری آن اشاره کرد. پس از اتمام جنگ و در پی آن برقراری صلح میان ایران و دولت عثمانی، شاه تهماسب ترجیح داد که از دولخانه و مرکز حکومتی خویش در منطقه آذربایجان خارج شود، به همین جهت پایتخت را به قزوین منتقل کرد. از مهم‌ترین عواملی که در برگزیدن قزوین به عنوان یک مقر حکومتی جدید تاثیرگذار بوده است می‌توان به شناخت کافی شاه تهماسب از قزوین، به دلیل قشلاق‌های مکرر شخص شاه به این منطقه اشاره کرد. در نهایت شهر قزوین در سال ۹۶۵ ه.ق. توسط شاه تهماسب به عنوان پایتخت صفویان برگزیده شد و به مدت ۵۴ سال و تنها در طول دوران حکومت شاه تهماسب پایتخت این دودمان بوده است. پس از آن، شهر قزوین در طول دوره

صفویه دچار فراز و نشیب‌های فراوانی گردید. اکثر بررسی‌ها و پژوهش‌های انجام شده درخصوص وضعیت شهر قزوین در این دوره به صورت کلی بوده و بیشتر به دوران اوج سلطنت شاه تهماسب مربوط می‌شوند، این در حالی است که صفویان بیش از دو قرن سلطنت کرده‌اند. در نتیجه نباید ساختار شهر قزوین را تنها در طول دورانی که این شهر به عنوان مقر حکومتی بوده، مورد بررسی قرار داد. به همین جهت نگارنده در پی آن است که بررسی این شهر را در سه بازه زمانی مختلف شامل: ۱. دوران شکل‌گیری حکومت صفویه و حکومت شاه اسماعیل اول ۲. دوران اوج که با حکومت شاه تهماسب و به پایتخت رسیدن شهر قزوین همراه بوده است و ۳. دوره افول که منتهی به دورانی است که با رسیدن شاه عباس به حکومت آغاز شده و به تبع آن با انتقال پایتخت به اصفهان همراه می‌باشد، را مورد بررسی، تحلیل و کنکاش قرار دهد. نیل به این هدف در سایه نقل و تحلیل تاریخ به مفهوم کلی و گردآوری داده‌های اسنادی، کتابخانه‌ای و میدانی امکان‌پذیر خواهد بود، که نتیجه آن، اثبات دلایل بقا و ثبات سیاسی قزوین در دوره صفویه است.

شهر قزوین در این سه بازه زمانی دچار تغییر و تحولات سیاسی شده است. بررسی شهر قزوین تا قبل از سال ۹۶۲ ه.ق. یعنی پیش از نقل مکان شاه تهماسب به قزوین و مقایسه آن با دورانی که این شهر به عنوان پایتخت برگزیده شده می‌تواند در جهت بازسازی نقشه این شهر تا پیش از انتقال دولتیخانه صفویان از تبریز به قزوین راهگشا باشد. از سوی دیگر هنوز برخی از بناهایی که توسط شاه تهماسب ساخته شده‌اند به طور دقیقی شناسایی نشده و تنها نامی از آن‌ها در کتب تاریخی مانده است. از جمله این منابع مکتوب می‌توان به سفرنامه‌ها و همچنین دو متن ادبی

منظوم دوحه‌الازهار و روضه‌الصفات سرودهٔ عبدی‌بیک شیرازی نویدی اشاره کرد. عبدی‌بیک در دیوان خود که به دستور شاه تهماسب آن را نگاشته است، در اکثر اشعار خود به وصف شهر قزوین پرداخته و به خوبی به باغ و کاخ سعادت آباد، تزئینات موجود در کاخ و حتی اسامی هنرمندان اشاره کرده و همچنین از محصولات قزوین نام برده است. از سوی دیگر طبیعتاً پس از تغییر دولتخانه به اصفهان شهر قزوین دچار تغییر و تحولاتی شده که متأسفانه تاکنون کمتر به آن توجه شده است. به همین جهت بررسی شهر قزوین در اواخر دوره صفویه یکی دیگر از مسائلی است که می‌تواند از اهمیت خاصی برخوردار باشد. در مجموع تلاش است تا بر اساس مدارک و گزارشات موجود باستان‌شناختی و کاوش‌های صورت گرفته از دوره صفویه در شهر قزوین، ساختار شهری را در این دوره مورد مطالعه قرار داده و نیز بناهای ساخته شده در این دوران؛ از جمله بناهای مذهبی و غیر مذهبی را هر یک به تفصیل معرفی و توصیف کنیم تا در نهایت یک تصویر کلی از شهر قزوین در دوران شاه تهماسب به همراه حمام، راه‌ها و بناهای موجود در آن داشته باشیم و در واقع تلاش شده تا مهم‌ترین تئیرات سیاسی و اجتماعی دوره صفویه را مورد بررسی قرار داده و تأثیرات آن را در شهر قزوین مورد تحلیل قرار دهیم.